

2. Закон України від 02 червня 2016 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів». URL: zakon.rada.gov.ua/go/2453.

3. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 28 червня 1996 р. URL: zakon.rada.gov.ua.

4. Курило В.І. Українська мова в українському суспільстві: погляд правознавця. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1. С. 163–167.

Марчило Лариса Миколаївна,
доцент кафедри української мови
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова, кандидат
філологічних наук

ДІЄСЛОВА МОВЛЕННЯ В АКТОВИХ ДОКУМЕНТАХ І ГРАМОТАХ XVI СТОЛІТТЯ

Актові документи і грамоти є важливим джерелом вивчення суспільних правових відносин, історії, культури, мови народу. Вивчення мовних особливостей ділових документів XVI ст. дає дослідникам багатий матеріал для створення повнішої картини розвитку української мови, оскільки офіційна мова урядових канцелярій Великого князівства Литовського, ґрунтуючись на давньоруській орфографічній традиції і зазнаючи впливу польської мови, функціонувала на українських етнічних територіях і постійно поповнювалася живомовними елементами. Дослідження мовних особливостей кожної української пам'ятки поглиблює наші знання про мову, історію нашого народу, суспільно-політичний устрій держави.

У мові «Волинських грамот XVI ст.», «Актив Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.», що належать до пам'яток північноукраїнського ареалу, представлено лексику на позначення процесів мовлення і називання, зокрема одиниці лексико-семантичної групи комунікативних дієслів.

Актові документи і грамоти XVI ст. фіксують такі дієслівні лексеми зі значенням «передавати словами думки, повідомляти про щось»: **казати, мовити, речи, питати, просити, повѣдати** та ін.

Більшість відповідних комунікативних дієслів була успадкована давньоукраїнською мовою ще від праслов'янської.

В аналізованих документах зафіксовано дієслово **речи** (**ректи**) та його префіксальні деривати, наприклад: *А тые пререченые речи во(д)ле тое вгоды рекли собе з obu сторо(н)*

по(ч)тивыми словы не ω(т)ме(н)не де(р)жати, такъ и(ж) за его мл(ст) пана Матеє(в)ского ту **прирекли** (1571 р.) [2, с. 106]; ... и то^т во^зны^т zde на врьде тымы^ж словы, выше^и **речоными** а не иначе^т ку записува^тю до кни^с ... (1590 р.) [1, с. 49]. Багатозначна лексема **выречи** (**вырекати**) уживалася зі значенням «вимовити, сказати, промовити», напр.: Я с ты(х) причи(н) ... дал-омъ то(и) речи поко(и) ... и с то(е)[о] сѧ вже **вырекаю** и то(е)[о] права ω(т)ступую ве(ч)ными часы (1569 р.) [2, с. 46]. Дієслово **ректи** (<*rekti) належало до тих дієслів, які часто фіксувалися в мові давньоукраїнських пам'яток (а також у старослов'янських), пор.: Соудиславоу же тоє ноци . вобъгъшию во городъ . яти бывше ω(т) вои его людие . и **рекоша** іако Соудиславъ оуже в Галичи (1229 р.) [4]. Проте на сучасному етапі розвитку української мови лексема **ректи** вживається як архаїзм.

Засвідчено в документах багатозначне дієслово **казати**, яке мало значення «говорити», «віддавати наказ, розпорядження» [6, с.11], наприклад: И проси(л) есми его са(м) устне, абы то(т) ли(ст) ωказа(в)ши его мл(сти) пну по(д)старотему володимє(р)скому пну Миха(илу) Павлови(чу) и **казал** у кни(гу) крго(д)скии записати (1569 р.) [2, с. 58]; А та^к я тоє ωчєви^ттоє со^зна^тє во^зно^со до кни^с записати есми **каза^т** (1590 р.) [1, с. 66]. Дієслово **казати** (<*kazati) у давньоукраїнській мові вживалося зі значенням «показувати, вказувати», від якого розвинулося інше «казати, говорити» [3, с. 55]. У сучасній мові лексична одиниця належить до активної лексики.

Зі значенням «усно висловлювати думки, розповідати про кого-, що-небудь» [7, с. 7] в аналізованих текстах засвідчено лексему **мовити**: А дети мо(и), бра(т)я ... жа(д)ное кри(в)ды и переказы на то(м) ε(и) делати и ничо(о)[о] к тому ме(ти) и **мовити** не маю(т) (1570 р.) [2, с. 96]; Яко^ж я себе с пано^т Скрагою целое право ωтоє все оставую и ω тоє везе^тє свое ωзе^т живо^т ω^зби^тє и^т ране^тє **мовити** хочу (1590 р.) [1, с. 69]. Уживаними були у цей період також і інші похідні дієслова, наприклад: А **вымови^тши** па^т Вина^тски^т тыє слова, ω^т на^т одыши^т и бо^тше не хоте^т, а кды сє па^т Соко^т пра^тне **домо^тля^т** и року зложоно^со выпи^са^т с кни^с ... ω то^т сє достато^чне **намови^тши** ... (1590 р.) [1, с. 75]; Ако на две части ω(т) мене [ε]го мл(с)ти даные, в себе **ωбмовляли** (1569 р.) [2, с. 50]. Похідне дієслово **змовити** було полісемічним. Крім значення «сказати, мовити», у староукраїнській мові воно мало значення

«домовитися», «пообіцяти віддати заміж» [5, с. 58]: *и(ж) я, Тимофеи Че(р)невьскии ... змови(л) есми за себе в ма(л)же(н)ство дочку пана Данила Попеля (1571 р.)* [2, с. 128].

Частовживаним в аналізованих документах є дієслово **просити** (<*prošiti), наприклад: *А к тому еще просил-омъ ѿ приложе(н)е печате до сего листу моего (1569 р.)* [2, с. 47]; *В чо^м мы маючи справе^оливости за не суже^немъ в чо^м шкодуемъ себе чере^з пана су^ою немалую суму п(ѣ)н(а)зе^н и просим, ... абы тоє оповеда^не и^ж до кни^ц за^мковых записано было (1590 р.)* [1, с. 43]. Відповідна лексема продовжує активно функціонувати в лексичному складі української мови.

Дієслово **питати** (<*pytati), що мало значення «випитувати, вивідувати», трапляється в окремих документах, напр.: *Яко (ж) я, тую спра(в)у до рукъ свои(х) взя(в)шы, люде(и) добры(х) допусти(в)шы и въ ни(х) порады и науки спыта(в)шы, вырозумел-омъ по справе ... (1569 р.)* [2, с. 47–48]. Лексема зафіксована в пізніших документах «Актив Житомирського гродського уряду», напр.: *на^славъши на кгрунть пана моего по^оне^с Липъки вси сена по^оданы^х и панъские забрали, которы^и будучи ѿ пана моего по^сланы^и, кгда пыталъ для чого такъ квалтовъне безъправъне поночи сено бердтъ (1635 р.)* [1, с. 129]. Дієслово **питати** (та похідні) в сучасній українській мові належить до активної лексики.

Фіксують староукраїнські пам'ятки дієслово праслов'янського походження **повѣсти** (**повѣдати**) та його деривати: *Поведаѣ(м) тебе, и(ж) мы з ла(с)ки нашеѡ г(с)дръское за чоло(м) би(т)емъ землянина Стахея Дми(т)ровича ... (1577 р.)* [2, с. 23]; *И поведа^н передо^нною, во^зны^и и шля^хтою, поменены^и на^н Бехо^вски^и, та^кже и мещане пята^нкиє (1590 р.)* [1, с. 66]; *мене и жону мою душею пѣхотою додому пу^стили, поведаючи тыми словы у бо^рздо^м, де^и, часе ѡ^не^и и^з домо^и свои^и дымо^и по^идете (1590 р.)* [1, с. 77]; *пере^о вашею м^и тую пане по^остарости^и ѡ^бтя^жливе и пла^клаве жалую и оповедаю (1590 р.)* [1, с. 60]. Лексему **повідати** пізніше продовжували вживати в староукраїнській книжній мові. Функціонує вона в сучасній українській мові, проте більш уживаними є такі префіксальні утворення, як **відповідати**, **розповідати**, **доповідати** та ін.

Трапляються поодинокі випадки вживання дієслів інших семантичних груп у ролі дієслів говоріння, наприклад: *Я при^скочи^и по^имало^и єє, яко збѡга свое^ѡ, то пакъ она кри^кнула на пана Вина^рского ратуно^к (1590 р.)* [1, с. 72].

Не виявлена в аналізованих текстах лексема **говорити**, яка в сучасній українській мові виступає домінантою синонімічного ряду, до складу якого входять лексеми зі значенням «передавати словами думки, повідомляти про щось».

Отже, дієслова мовлення та похідні префіксальні утворення активно вживалися в староукраїнській мові, що засвідчують численні приклади, зафіксовані в актових книгах і грамотах XVI ст. Дієслівні лексеми відповідної семантичної групи, здебільшого успадковані з праслов'янської мови, на сучасному етапі розвитку мови з погляду їх уживання у мовленнєвій діяльності належать до активної української лексики. І лише частина з них перебуває на периферії лексичного складу української мови. Проблема формування лексико-семантичної групи комунікативних дієслів української мови потребує подальшого вивчення.

Список використаних джерел

1. Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / Підгот. до вид. В.М. Мойсієнко. Житомир, 2004. 253 с.
2. Волинські грамоти XVI ст. / Упорядники В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко. Київ : Наукова думка, 1995. 245 с.
3. Історія української мови. Лексика і фразеологія. Київ : Наукова думка, 1983. 744 с.
4. Літопис Руський за Іпатіївським списком. URL: <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>
5. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: у 28-ми вип. / гол. ред. Д.Гринчишин. Вип. 12 (зливати – зать). Львів, 2006. 244 с.
6. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: у 28-ми вип. / гол. ред. Д.Гринчишин. Вип. 14 (К. – Коньюрація). Львів, 2008. 256 с.
7. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: у 28-ми вип. / відп. ред. М. Чікало. Вип. 18 (мова – матка). Львів, 2022. 278 с.